

**SPOŁECZNE OBLCZE REWITALIZACJI OBSZARÓW
WIEJSKICH. WDRAŻANIE PROGRAMU „ODNOWA WSI”
W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM – ZAŁOŻENIA BADAŃ
SOCJOLOGICZNYCH**

Pamela Jeziorska-Biel, Elżbieta Psyk-Piotrowska

Uniwersytet Łódzki

Abstrakt. Pobudzanie aktywności społeczności lokalnych, stymulowanie współdziałania na rzecz rozwoju, z zachowaniem tożsamości społecznej, dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych to zasadnicze elementy procesu odnowy wsi, skierowanego na podnoszenie standardów jakości życia. Realizacja programu rewitalizacji obszarów wiejskich w Polsce w ramach działania 2.3 „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” SPO Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” w latach 2004-2006 wywołuje krytykę i dyskusję naukowców, polityków, działaczy społecznych, praktyków samorządowych. Toczy się ona wokół pytania: Czy proces odnowy wsi w Polsce przebiega zgodnie z zasadami i według wzorców stosowanych w krajach europejskich czy jest to tylko nowa formuła modernizacji wsi za pomocą funduszy europejskich? Autorki włączają się w tę dyskusję, a w drugiej części artykułu prezentują założenia socjologicznych badań własnych. Ich celem jest analiza istoty rewitalizacji obszarów wiejskich województwa łódzkiego i odpowiedź na pytania: Jakie działania dominują w procesie realizacji projektu: związane z modernizacją rolnictwa i wsi, czy z kompleksową rewitalizacją, usuwaniem barier i nadrabianiem zapóźnień cywilizacyjnych w infrastrukturze, zabudowie, czy związane z tworzeniem kapitału społecznego, wzmacnianiem podmiotowości społeczności? Czy proces odnowy wsi na tym terenie ma i w jakim zakresie to „oblicze społeczne”? Przypuszczamy, że programy odnowy wsi w województwie łódzkim dotyczą raczej rewitalizacji „materii” niż „duchowości”.

Słowa kluczowe: program „odnowa wsi”, rewitalizacja obszarów wiejskich, fundusze strukturalne

WPROWADZENIE

Akceleratorem przemian na obszarach wiejskich w Polsce, na przełomie XX i XXI wieku, stały się transformacja ustrojowa, a przede wszystkim integracja europejska. Rozpoczęła ona proces kształtowania i stabilizacji ram instytucjonalnych dla zintegrowanej polityki rozwoju obszarów wiejskich¹, prowadzonej według nowych paradygmatów teoretycznych – przede wszystkim koncepcji zrównoważonego rozwoju, z podkreśleniem roli kapitału ludzkiego i społecznego. Paradygmat rewitalizacji (odnowy) formułuje nowe założenia rozwoju obszarów wiejskich uwzględniające lokalne wartości kulturowe, potrzeby społeczno-ekonomiczne i specyfikę środowiska przyrodniczego. Zawiera też ideę *community development*, powstałą w USA, a spopularyzowaną w Polsce przez Wierzbickiego [1970] jako aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych. Aktywność, przedsiębiorczość, pomysłowość to atrybuty społeczności lokalnych, które prowadzą do uświadamiania sobie swoich potrzeb, wspólnych celów, rodzą wzajemne zaufanie, które pobudzają do działania i są podstawą współpracy na rzecz poprawy jakości życia. Są podstawą kapitału społecznego. W takich społecznościach łatwiej jest o budowę spójnego programu rozwoju, wyraźne określenie jego kierunków, w oparciu o znane lokalne zasoby i drogi realizacji. Pobudzanie aktywności społeczności lokalnych, stymulowanie współdziałania na rzecz rozwoju, z zachowaniem tożsamości społecznej, dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych – to zasadnicze elementy procesu odnowy wsi, skierowanego na podnoszenie standardów jakości życia².

ODNOWA WSI W POLSCE – WDRAŻANIE WZORCÓW EUROPEJSKICH CZY NOWA FORMUŁA MODERNIZACJI WSI ZA POMOCĄ FUNDUSZY EUROPEJSKICH?

Program „odnowa wsi” jest jedną z ważnych metod rozwoju obszarów wiejskich³. Zainteresowanie szerokiej opinii publicznej: naukowców, polityków, dziennikarzy,

¹ Podstawą prawną zintegrowanej polityki rozwoju obszarów wiejskich dla krajów UE i wstępujących do Unii było Rozporządzenie Rady Unii Europejskiej nr 1257/1999 z 15.05.1999 r.; zasady wdrażania tej polityki określa rozporządzenie Komisji Europejskiej nr 445/2002 z 26.02.2002 r., zmienione Rozporządzeniem nr 963/2003 z 4.06.2003 r.

² Ruch odnowy wsi zrodził się w zachodniej Europie (Niemczech i Austrii) z potrzeby odwrócenia negatywnych tendencji spowodowanych intensywną modernizacją rolnictwa i obszarów wiejskich przez dziesięciolecia XX wieku, zmierzającą do „umiastowienia wsi”, przeniesienia wzorców urządzania przestrzeni i narzucenia miejskiego stylu życia wsi. Początki i rozwój ruchu odnowy wsi jest szeroko opisywany w literaturze przedmiotu, m.in. przez Ryszarda Wilczyńskiego [1000, 2009], Andrzeja Kaletę [1990, 1998, 2007]. „Regionalne programy odnowy wsi, na przykład w Austrii, mają swe źródło właśnie w oddolnych działaniach na rzecz zachowania odziedziczonego charakteru wsi i przeciwstawienia się zanikowi lokalnej i regionalnej specyfiki krajobrazu kulturowego. Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE, skupiające 20 europejskich państw i regionów, w przyjętym w 1996 roku dokumencie programowym „Przewodnia wizja rozwoju obszarów wiejskich i odnowy wsi w Europie” (*Leitbild für Landentwicklung und Dorferneuerung in Europa*) proponuje sześć kierunków działania na rzecz zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich poprzez rozwój wsi i odnowę wsi...” [Wilczyński 2009, s. 83].

³ Cele Odnowy wsi oraz ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego – jako I. Działania, II priorytetu „zrównoważony rozwój obszarów wiejskich”, jednego z siedmiu Sektorowych Programów Operacyjnych „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, określał Narodowy Plan Rozwoju na lata 2004-2006.

działaczy społecznych, rolników ideą odnowy wsi jako ruchem społecznym, propagującym nowy porządek co do rewitalizacji obszarów wiejskich, nastąpiło po akcji Parlamentu Europejskiego na Rzecz Rozwoju Środowisk Wiejskich, prowadzonej w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku, zwieńczonej I Europejskim Kongresem Odnowy Wsi. Do zwolenników i propagatorów tego ruchu należeli w tym czasie w Polsce socjologowie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, z Andrzejem Kaletą na czele, autorem wielu publikacji poświęconych problematyce rewitalizacji obszarów wiejskich w Europie [Kaleta 1988, 1990, 2007]. W referacie przygotowanym na VI Europejski Kongres Odnowy Wsi, 23-26 maja 2007 roku w Kamieniu Śląskim, „Odnowa wsi, z perspektywy historycznej – garść refleksji uczestnika I Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi” czytamy: „...z perspektywy bez mała dwudziestu lat z pewnością należy wskazać na silniejszą integrację i wzmocnienie poczucia solidarności grupowej w społecznościach lokalnych objętych bezpośrednio działaniami «odnowicielskimi» (wystawy, spotkania, dyskusje, sympozja naukowe itp.), na pobudzenie inicjatyw kulturalnych w szeroko rozumianym terenie, zawiązaniu wielu wiejskich kół ochrony przyrody i grup samopomocy w zakresie rolnictwa alternatywnego, a przede wszystkim dowartościowanie tego typu inicjatyw, nie cieszących się kiedyś szczególnym uznaniem różnych władz regionalnych i ponadregionalnych...” [Kaleta 2007, s. 7].

Sygnalizowane przez Kaletę [2007] efekty procesu rewitalizacji, w warstwie społecznej, kulturowej, ale także waloryzacji przestrzeni wsi i krajobrazu, podnoszącej jakość i wartość życia wiejskiego dotyczyły pewnej części europejskich środowisk wiejskich. Instytucjonalizacja procesu odnowy wsi europejskich powoduje, że postępuje on i pogłębia się: od działań modernizacyjnych, związanych z komasacją gruntów, poprzez rewitalizację fasadowości substancji budowlanej miejscowości, w nawiązaniu do tradycyjnych wzorców regionalnych, do odnowy duchowej wsi. W rezultacie doprowadziło to w wielu krajach Europy do samodzielnej kompleksowej polityki regionalnej wobec obszarów wiejskich, gdzie do programu „odnowy wsi” jest włączonych większość małych miejscowości, a projekty różnego rodzaju i działania na poziomie lokalnym realizowane są przez wiele podmiotów nie tylko instytucjonalnych. „Obecnie kraje, będące ojczyzną odnowy wsi (Niemcy, Austria), które osiągnęły wysoki poziom rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego obszarów wiejskich, koncentrują się na jakości, innowacyjności i uspołecznieniu projektów, regionalnym zintegrowaniu procesu odnowy wsi oraz powiązaniu projektów w ramach mikroregionalnych (podejście Leader) lub regionalnych koncepcji. W pełni wykorzystują planowanie oraz rozwinięte merytorycznie i instytucjonalnie doradztwo fachowe.(...) Wysoki standard materialnych warunków życia pozwala skoncentrować wysiłek na społecznych aspektach odnowy – utrzymania atrakcyjności i żywotności wsi przez autentyczne, włączające ogół mieszkańców, życie wspólnotowe (duchowa odnowa wsi). To z kolei przekłada się na działania kształtujące wiejską przestrzeń. Dąży się do utworzenia centrów wsi jako miejsc budujących tożsamość społeczności lokalnych i oddziaływujących na całą wiejską przestrzeń. Stąd dbałość o niepowtarzalny charakter takiego miejsca i koncentrację istotnych dla mieszkańców funkcji.” [Wilczyński 2009, s. 84].

W Polsce odnowa wsi jako metoda, program i proces rozwoju obszarów wiejskich funkcjonuje od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku, zainicjowana i wspierana przez Ryszarda Wilczyńskiego na terenie województwa opolskiego, a następnie pomor-

skiego, śląskiego i powiatu nakielskiego⁴. Programy odnowy wsi w tych regionach były realizowane początkowo ze środków samorządów lokalnych lub z kontraktu wojewódzkiego. Zasady uczestnictwa w tych regionalnych programach są już utrwalone, przejrzyste dla włączających się społeczności lokalnych. Informacje są kierowane do gmin, wójtów, rad, sołtysów, lokalnych liderów i organizacji. Programy są wpisane w strategię województw, ze wskazaniem metod ich wdrażania, instytucji odpowiedzialnych i źródeł finansowania. Zadbano też o określenie zasobów, które mogą być wykorzystane w procesie wsparcia lokalnych programów odnowy wsi (animatory, szkolenie liderów, organizacja wyjazdów studyjnych, wsparcie specjalistów – architektów, pianistów, konserwatorów zabytków i przyrody, socjologów). Po integracji europejskiej dostępne stały się dla obszarów wiejskich w Polsce środki z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Odnowa wsi z założenia jest procesem kształtowania lepszych jakościowo warunków życia, zgodnie ze standardami współczesności, a konkretne pieniądze, po które można sięgać do zewnętrznych funduszy, stały się dla władz lokalnych i regionalnych szansą na wprowadzanie niedostępnych dotąd zmian cywilizacyjnych na obszarach wiejskich. Rzadko jednak uwzględnia się istotną cechę procesu rewitalizacji: jej społeczne oblicze, to znaczy, że animatorem i podmiotem tych zmian jest lokalna społeczność, świadoma swojej tożsamości i przywiązana do wspólnych wartości kulturowych, dbająca o otoczenie przyrodnicze. Kreując kierunki przemian własnego środowiska jest odbiorcą jego efektów jako całość społeczna.

Warunkiem powodzenia odnowy wsi jak pisze ekspert, Ryszard Wilczyński – jest partnerstwo na poziomie lokalnym – gminy i sołectwa. To sołectwu, społeczności wiejskiej powinna być oddana inicjatywa w zakresie artykułowania swoich potrzeb. W oparciu o zasoby lokalne przygotowuje ona strategię, za której realizację weźmie odpowiedzialność. Do gminy powinno należeć przygotowanie systemu wsparcia dla realizacji sołeckich strategii rozwoju. Wilczyński [2009] jest zdania, że system wsparcia finansowego odnowy wsi powinien sięgać do dwóch puli środków w budżecie gminy: na programy gminne (rozwoju infrastruktury i programy branżowe) oraz inicjatyw sołeckich programów odnowy wsi (strategii rozwoju). Wsparcie inicjatyw wiejskich może odbywać się poprzez wyodrębnione w ramach budżetu gminy środki, przekazywane budżetom sołeckim, które mogą być wykorzystywane zgodnie z ich statutem, albo też poprzez lokalne stowarzyszenia, które korzystając z majątku komunalnego w imieniu gminy wykonują usługi na rzecz społeczności wsi. Niezależnie od sposobów udostępniania przez gminę środków społecznościom wiejskim (uznaniowo, parametrycznie, motywacyjnie, w ramach konkursów), jest ważna ukształtowana świadomość podmiotowości i odpowiedzialności zaangażowanych w pracę na rzecz swojego miejsca zamieszkania oraz doświadczanie dowodów poparcia i zainteresowania ze strony przedstawicieli władz i organów kolegialnych gminy.

⁴ Ryszard Wilczyński odegrał szczególną i kluczową rolę nie tylko w uruchomieniu procesu odnowy wsi w Polsce (w 1997 roku sprawował funkcję Przewodniczącego Sejmiku Samorządowego Województwa Opolskiego, a następnie Wojewody Opolskiego), ale przez następne lata stworzył i rozwija z sukcesem Program Odnowy Wsi Województwa Opolskiego. Jako znawca problematyki rewitalizacji wsi w Europie jest autorem wielu publikacji z tej dziedziny. Z jego inspiracji podjęto także działania odnowy wsi w innych regionach w Polsce, wykorzystując doświadczenia województwa opolskiego. W niektórych z nich są tworzone regionalne programy odnowy wsi.

Obecnie, realizacja polskiej polityki wspierania rozwoju obszarów wiejskich, prowadzona m.in. dzięki zwiększonym funduszom krajowym, a także środkom dostępnym z programów UE, wymaga pokonywania zarówno bariery niedostatku innowacyjności, jak i słabej aktywności społeczności wiejskich oraz niskiego poziomu kapitału społecznego na wsi⁵. Poza wymienionymi województwami, w których proces odnowy niektórych miejscowości wkroczył w zaawansowaną fazę rewitalizacji, w innych czekano na możliwość sięgnięcia po środki unijne z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności. Przygotowując się do wejścia w struktury Unii Europejskiej Polska stworzyła Narodowy Plan Rozwoju na lata 2004-2006, w którym określono cele działania 4.2.1. Odnowa wsi, ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego, Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” oraz tematy projektów związanych z tworzeniem oddolnych strategii rozwoju lokalnego i realizacją działań inwestycyjnych. Określono też zasady i wielkość finansowania działań związanych z odnową wsi⁶. Uruchomiono nabory wniosków o płatność.

Śledząc informacje na stronach internetowych urzędów wojewódzkich⁷ dotyczących odnowy wsi odnosi się wrażenie, że w większości województw zachęca się do korzystania ze środków unijnych z Sektorowego Programu Operacyjnego, bez szczególnego odwoływania się do samej istoty i ideologii, jaka wiąże się z rewitalizacją obszarów wiejskich (i która jest obecna w programach krajów zachodnich Europy). Środki można było wykorzystać (w okresie 2004-2006) na: modernizację i wyposażenie obiektów pełniących funkcje kulturalne, rekreacyjne, sportowe; odnowę obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa wiejskiego regionu i ich adaptację na cele kulturalne i społeczne; modernizację przestrzeni publicznej we wsi (chodniki, place, parki, rynki itp.); rozwój publicznej infrastruktury turystycznej.

W literaturze przedmiotu, w wypowiedziach nie tylko socjologów, lecz także praktyków, związanych zarówno z samorządami i organizacjami pozarządowymi, jak i strukturami informacji europejskiej, najczęściej wymienianymi barierami czy zagrożeniami dla realizacji procesu rewitalizacji obszarów wiejskich są: niedoinformowanie potencjalnych uczestników programów nie tylko w zakresie procedur, lecz także ideologii, jaką dla dalszego rozwoju obszarów wiejskich zawiera w swojej istocie koncepcja odnowy wsi; słabość budżetów gmin, z uwagi na konieczność wniesienia wkładu własnego, jak i zasadę refinansowania (konieczność sfinansowania zadań, a potem ich refundacja ze środków UE); niewielkie środki z programu na odnowę wsi i wielość potrzeb, co sprawia, że za te środki można tylko uzupełnić braki lub usprawnić elementy infrastruktury; mała podmiotowość sołectw, która łączy się także z brakiem środków własnych; brak odpowiedniego wsparcia nie tylko merytorycznego, lecz także instytucjonalnego, systemowego. Przygotowane projekty są słabe, brakuje udziału planistów przestrzennych w formułowaniu koncepcji rozwojowych i doradztwa fachowego, zawierają duże braki w zakresie właściwego planowania przestrzennego w skali lokalnej

⁵ Zwraca, na ten stan, uwagę wielu badaczy, np.: Halamska [2008], Wilkin [2007], Frykowski i Starosta [2008], Zajda [2011].

⁶ W skali całego kraju było 2030 projektów w ramach 2.3. Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego, wielkość środków 399.330.503. Na województwo łódzkie przypada 131 zatwierdzonych projektów, na kwotę 28,39 mln. zł.

⁷ Ze szczególnym uwzględnieniem łódzkiego, które jest terenem planowanych badań socjologicznych w 2012 roku przez zespół Katedry Socjologii Wsi i Miasta UŁ. Dalej zaprezentowano wstępne założenia badawcze.

i regionalnej. Za Wilczyńskim [2009 s. 86] trzeba wymienić: „fatalny stan zagospodarowania obszarów wiejskich, wszechstronny nieład przestrzenny i architektoniczny, degradację krajobrazu, w tym związanego z tradycyjnym rolnictwem. Trwa niekontrolowany «rozwój» jednostek osadniczych, skutkujących rozpraszaniem i rozciąganiem zabudowy, upowszechnianiem miejskich wzorców budownictwa. Postępuje «modernizacja» i inwestowanie wypierające lub rozbijające historyczną zabudowę i niszczące zasób kulturowy wsi”.

Pytanie, czy i kiedy będzie możliwa kompleksowa rewitalizacja polskich obszarów wiejskich według zasad i procedur stosowanych w krajach – kolebki ruchu odnowy wsi, czy według zaaplikowanych do naszych polskich warunków zasad, stosowanych na Opolszczyźnie, pozostaje tymczasem retoryczne.

REALIZACJA PROGRAMU „ODNOWA WSI” (W OKRESIE 2004-2006) I JEJ EFEKTY W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM – PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA BADAWCZE

W programie „odnowy wsi” dużą rolę odgrywają lokalne zasoby. Ich „wydobycie” i wykorzystanie w planowaniu lokalnego rozwoju pozwala nie tylko na odnowę „fasadowości” wsi, lecz także odbudowę jej tożsamości. Nie rezygnując ze zdobyczy cywilizacji można zachować i odrestaurować to, co stanowi istotę tożsamości danej miejscowości. Idziak [2004, s. 74-142] napisał swoisty podręcznik „O odnowie wsi w Polsce”, w którym stworzył typologię kapitałów lokalnych:

- kapitał fizyczny – to budynki, drogi, maszyny i urządzenia, sieci kanalizacyjne, energetyczne, gazowe, telefoniczne itp.,
- kapitał finansowy – to zasoby gotówki, obligacje, akcje,
- kapitał przyrodniczy – to jakość klimatu, rzeźba terenu, jakość gleb, różnorodność biologiczna, czystość środowiska,
- kapitał społeczny – bierze się ze współpracy ludzi i ich zaufania do siebie; w regionach i wsiach, gdzie jest dużo stowarzyszeń, gdzie ludzie łączą się w zespoły, żeby wspólnie działać i gdzie ufają sobie wzajemnie, kapitał społeczny rośnie,
- kapitał ludzki – to ludzie, którzy im są zdrowsi, silniejsi, bogatsi, bardziej wykształceni i kulturalni, tym ten kapitał jest większy,
- kapitał kulturowy – nazywany również dziedzictwem kulturowym; obejmuje to, co odziedziczyliśmy po przodkach: zabytki architektury, parki, drogi, sprzęty, urządzenia i ubiory, a także wszelkiego rodzaju twórczość artystyczną, wierzenia, obyczaje i historię regionu,
- kapitał informacyjny – to zasoby informacji dostępne lokalnej społeczności, najlepiej zapisane, utrwalone, np. w bazach danych, oraz wiedza o tym, skąd w razie potrzeby można czerpać informacje, w połączeniu z umiejętnością ich wykorzystania.

Społeczność jest zatem istotnym „zasobem” w procesie rewitalizacji wsi. Stanowi nie tylko kapitał ludzki, lecz także – ze względu na potrzebę współdziałania w realizacji wspólnych celów i potrzeb – kapitał społeczny.

Odnowa wsi to proces przede wszystkim uaktywniania i wykorzystania dostępnych lokalnych zasobów, włącznie z mobilizacją i zaangażowaniem mieszkańców, a nie tylko

wykorzystanie dostępnych w funduszach unijnych środków finansowych. To podejście – kojarzenie odnowy wsi z działaniem Sektorowego Programu Operacyjnego – niestety jest często obecne wśród samorządów gminnych. Obserwujemy to np. w województwie łódzkim, które stało się terenem naszych badań socjologicznych.

Województwo łódzkie charakteryzuje się przemysłowo-rolniczym charakterem, a jego profil gospodarczy jest konsekwencją historycznie ukształtowanej monokultury przemysłowej z dominacją przemysłu włókienniczego [Witkowski 2006]. Jak podkreśla Rosner [2005], pogranicze Wielkopolski i Mazowsza (gdzie znajduje się województwo łódzkie) stanowi linię demarkacyjną między Polską zachodnią, charakteryzującą się wyższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich i wschodnią – o słabszym poziomie rozwoju gospodarczego, wyposażenia infrastrukturalnego, mniej korzystnej strukturze demograficznej, osadniczej, słabszym potencjale edukacyjnym, niższej aktywności społecznej, słabszej kondycji środowiska naturalnego, niższym poziomie rozwoju funkcji turystycznych. Ważną cechą, wcześniej wspomnianą, z uwagi na ideologię odnowy wsi, jest relatywnie niższa niż np. na obszarze Polski południowo-wschodniej aktywność społeczna województwa łódzkiego, która bardzo rzutuje na poziom kapitału społecznego. W badaniach będziemy zwracać szczególną uwagę na ten komponent, tak ważny dla procesu rewitalizacji obszarów wiejskich.

Problematyka planowanych badań zawiera następujące problemy szczegółowe:

- Jakie lokalne zasoby są angażowane we wdrażanych programach odnowy wsi?
- Jakie są trajektorie wykorzystania tych zasobów? Jakie są tego konsekwencje dla realizacji założonych funkcji programów odnowy wsi?
- Jakie są efekty realizacji programów odnowy wsi w województwie (w okresie programowania 2004-2006)?
- Czy i w jaki sposób programy odnowy wsi wpływają na rozwój zrównoważony gmin województwa łódzkiego?
- Jakie funkcje realizowanego procesu odnowy wsi są eksponowane w regionie łódzkim?

Spróbujemy więc odpowiedzieć na pytania: czy w programach „odnowa wsi” na obszarach województwa łódzkiego jest coś, co stanowi ich specyfikę? Jaki jest zakres i sposób wykorzystania lokalnego kapitału, zasobów? Czy efekty uzyskane w wyniku wdrażanego w latach 2004-2006 programu „odnowy wsi” mogą świadczyć o tym, że zmiany dokonywane mieszczą się w pojęciu zrównoważony rozwój lokalny?

Dokonyamy enumeracji podstawowych zasobów, które ujmujemy w typy:

- zasoby społeczne – w ich skład wchodzi zasoby ludzkie oraz kapitał społeczny – biorący się ze współpracy ludzi, ich zaufania, wspólnie wyznawanych i podzielanym norm i wartości,
- zasoby przyrodnicze (naturalne) – walory środowiska naturalnego, które charakteryzują dany obszar wiejski,
- zasoby kulturowe – zaliczane do lokalnego dziedzictwa kulturowego, związane z tradycją i kulturą danego regionu, budujące tożsamość kulturową mieszkańców,
- zasoby fizyczne – wyposażenie przestrzeni zamieszkania – infrastrukturalne i architektoniczne wsi,
- zasoby finansowe – finansowe środki wykorzystywane przez sołectwa z własnego budżetu, gminy, wspomagane przez lokalne organizacje społeczne.

Zasoby można też podzielić według kryterium powszechności występowania na [Michalska i Zajda 2011]:

- często występujące, niespecyficzne, standardowe,
- rzadko występujące, specyficzne dla danego terytorium.

Ze względu na ich pochodzenie można wyróżnić:

- zasoby zastane, istniejące wiele dziesięcioleci w danej miejscowości,
- zasoby wytworzone stosunkowo niedawno w procesie lokalnego rozwoju.

Korzystając z typologii Michalskiej i Zajdy [2011] wymieniamy cztery trajektorie wykorzystania zasobów w procesie rewitalizacji wsi w badanym okresie:

- specyficzna (unikalna) – wykorzystywanie zasobów specyficznych dla danego obszaru, w sposób zgodny z lokalną tradycją, specyfiką,
- typowa (ogólna, niespecyficzna) – wykorzystywanie zasobów powszechnych, typowych dla danego obszaru, w sposób standardowy, nie związany z lokalną specyfiką,
- typowa, ogólna z rysami specyficznymi – wykorzystywanie zasobów powszechnych, ale w sposób unikalny, związany z lokalną specyfiką,
- określona przez autorki jako trajektoria banalna – polegająca na wykorzystywaniu zasobów specyficznych, unikalnych, ale w sposób uniwersalny, standardowy.

Zakładamy, że sposób wykorzystywania zasobów lokalnych ma znaczenie dla realizacji procesu odnowy wsi. Które z wyżej wymienionych trajektorii są charakterystyczne dla odnowy wsi w Łódzkiem? Typowa? Może pojawią się jakieś specyficzne dla tego terenu trajektorie?

Inne pytanie badawcze dotyczy funkcji, jakie pełnią programy odnowy wsi dla miejscowości i ich społeczności. Jakie działania dominują w procesie realizacji projektu: związane z modernizacją rolnictwa i wsi, czy z kompleksową rewitalizacją, usuwaniem barier i nadrabianiem zapóźnień cywilizacyjnych w infrastrukturze, zabudowie, czy z tworzeniem kapitału społecznego, kształtowaniem podmiotowości społeczności? Czego, przede wszystkim, dotyczy rewitalizacja: „materii”, czy „duchowości”? Czy proces odnowy wsi na tym terenie ma i w jakim zakresie to „oblicze społeczne”?

Rozumienie funkcji przyjęto za Mertonem [2002, s. 122], tj. funkcja będzie oznaczać dające się obserwować skutki (obserwowalne, obiektywne konsekwencje), które przyczyniają się do adaptacji i modyfikacji danego systemu; funkcja dowolnego zjawiska, to rola, jaką pełni ono w całości życia społecznego (to, do czego służy ono innym). Możemy mówić również o dysfunkcjach – są to takie obserwowalne rezultaty, które pomniejszają ową adaptację lub modyfikację.

Podstawową funkcją odnowy wsi jest poprawa jakości życia, rozwój gospodarczy z zachowaniem dziedzictwa społeczno-kulturowego i środowiska naturalnego, czyli zrównoważony rozwój obszarów wiejskich objętych programem.

Funkcje szczegółowe, prowadzące do rewitalizacji, to:

1. funkcja społeczna:

- a) pobudzenia/aktywizacji społeczności lokalnej,
- b) edukacyjna – nauka, poszerzanie umiejętności jednostkowych i kompetencji społecznych, przykłady dobrych praktyk,
- c) integrująca – spajająca społeczność wiejską, poprzez współdziałanie w realizacji celów;

2. funkcja przestrzenna:

- a) modernizacyjna – dbałość o poprawę stanu zabudowy i infrastruktury wiejskiej (zgodnie z planami zagospodarowania przestrzennego miejscowości),
- b) rekreacyjna – stwarzanie miejsc dla wypoczynku i rozrywki;
3. funkcja kulturowa – zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, kreowanie lokalnego produktu, pielęgnacja lokalnych tradycji, zespoły, rzemiosła;
4. funkcja przyrodnicza – zachowania walorów krajobrazowych, przyrodniczych terenu;
5. funkcja ekonomiczna – poprawa warunków życia (nowe miejsca pracy, instytucje usługowe, infrastruktura materialna).

Wstępnie sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. Łódzkie projekty odnowy wsi służą w pierwszej kolejności niwelowaniu deficytów istniejących w danej miejscowości.
2. W łódzkich projektach odnowy wsi częściej są wykorzystywane trajektorie typowe.
3. W łódzkich projektach odnowy wsi rzadziej są wykorzystywane specyficzne lokalne zasoby.

Do badań będziemy stosować podejście *case study* – czyli analizę konkretnych wielokrotnych przypadków (miejscowości realizujące projekty odnowy wsi w okresie 2004-2006) z uwzględnieniem wielu różnych źródeł i materiałów badawczych. Jako podstawowe techniki badawcze wykorzystamy: wywiad swobodny z wykazem potrzeb informacyjnych, kierowany do osób zaangażowanych w przygotowanie i realizację projektu, sondaż opinii mieszkańców dokonujący swoistą ewaluację efektów projektu, analizę danych zastanych (wniosków projektów zrealizowanych w ramach działania 2.3. SPO 2004-2006, udostępnionych przez Urząd Marszałkowski w Łodzi, lokalne strategie rozwoju, zintegrowane strategie rozwoju obszarów wiejskich (aby dokonać identyfikacji lokalnych zasobów; mocnych i słabych stron danych miejscowości), dokumenty programowe (aby wyłonić założone funkcje programów „odnowy wsi”, postępy w realizacji, efekty).

Sporządziliśmy listę powiatów województwa łódzkiego, uszeregowanych według liczby zrealizowanych projektów w ramach działania 2.3 „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” w okresie 2004-2006: tomaszowski 23, skierniewicki 13, opoczyński 10, piotrkowski 9, poddębicki 8, łódzki wschodni 8, brzeziński 8, łęczycki 7, kutnowski 6, wieruszowski 6, łowicki 5, zgierski 4, wieluński 4, radomskiego 4, łaski 4, bełchatowski 3, pabianicki 3, rawski 3, sieradzki 3. W powiatach zduńskowolskim i pajęczańskim nie realizowano w tym okresie projektów z działania 2.3.

Biorąc pod uwagę ogólną liczbę projektów (2030) do realizacji w skali kraju z działania 2.3, województwo łódzkie (na tle pozostałych województw w Polsce) nie wyróżniało się szczególnie pozytywnie. Projekty złożyły 74 samorządy gmin (tj. 46,25% wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa) oraz trzy instytucje kultury. Maria Kaczorowska – Dyrektor Departamentu Funduszu Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi, na łamach Biuletynu KSOW Województwa Łódzkiego, próbuje wyciągnąć wnioski z tego stanu rzeczy, określając zasady naboru wniosków w ramach 3 osi PROW na lata 2007-2013. „Regulacje tamtego naboru pozwalały składać jednej gminie nieograniczoną liczbę wniosków. Niewątpliwie to był okres dla zorientowanych, pracowitych i... posiadających środki w budżetach. Dowolność w liczbie składanych wniosków spowodowała, że ubiegły okres programo-

wania zamknęliśmy w województwie dość silną intensyfikacją odnowy w kilku zaledwie obszarach naszego regionu. Dostępne mapy znajdziecie Państwo na stronie www.prow.lodzkie.pl. W tym roku przyjęliśmy jeden cel: dotrzeć z «odnową» wszędzie tam, gdzie jeszcze jej nie było. Dotrzeć również w miejsca, gdzie dobrze się zadomowiła. Przez kryterium regionalne rozproszyć środki EFFROW do jak największej liczby gmin. Stąd, przyjęte przez Zarząd Województwa kryterium: «dwa punkty regionalne za jeden wniosek z terenu jednej gminy». Proszę pamiętać, że nie wykluczyło to projektów, które składane były przez więcej niż jednego wnioskodawcę z terenu jednej gminy. Kryterium regionalne to szansa na dodatkowe punkty» [Kaczorowska 2010]. W ramach działania 2.3 „Odnowa wsi...” (2004-2006) województwo łódzkie miało możliwość wykorzystania 120% alokacji środków i z tej możliwości skorzystało. Zrealizowano 131 projektów, z czego większość dotyczyła rewitalizacji przestrzeni (wybudowanie lub przebudowanie elementów małej infrastruktury turystycznej oraz rekreacyjnej, zbudowanie, odnowienie ścieżek rowerowych, szlaków turystycznych, ukształtowanie centrów wsi, urządzenie terenów zielonych, parków, miejsc wypoczynku, placów zabaw), w mniejszym zaś stopniu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego, rozwoju instytucji kultury.

Dla przykładu: w Spale (gmina Inowłódz) podjęto rewitalizację zabytkowego parku. Obiekt ten jest cennym lokalnym zasobem przyrodniczym, a także kulturowym, wpisanym do rejestru zabytków. Działania projektowe doprowadziły do uporządkowania przestrzeni parku, starannego odchwaszczenia terenu i założenia trawników, przeprowadzenia niezbędnych zabiegów na drzewach oraz poprowadzenia układu ścieżek spacerowych i dokonania nasadzeń uzupełniających. Na terenie całego obiektu wzdłuż alei i w miejscach szczególnie atrakcyjnych ustawiono stylizowane ławki parkowe. Rewitalizacja parku mieści się w, wyszczególnionej przez mieszkańców w Planie Rozwoju Miejscowości, funkcji rekreacyjno-turystycznej.

W gminie Parzęczew, w ramach projektu odnowy wsi, przeprowadzono remont, rozbudowę i wyposażono Dom Kultury, z przeznaczeniem na nowoczesne multikulturalne miejsce spotkań w Centrum Odnowy Wsi w Parzęczewie, przystosowane także dla osób niepełnosprawnych. Dobudowano nowy budynek, o powierzchni użytkowej ponad 242 m², w którym znajdują się pomieszczenia niezbędne do prowadzenia cyklicznych zajęć kulturalnych dla mieszkańców wsi, a w szczególności: pomieszczenia dla instruktorów zajęć oraz warsztatów plastycznych, muzycznych, fotograficznych, tańca wspólnego, historycznych, literackich i teatralnych; zaplecze kuchenne do prowadzenia kursów kulinarnych dla Kół Gospodyń Wiejskich oraz do przygotowywania potraw, np. na pokazy regionalne; salą komputerową przeznaczoną na Publiczny Punkt Dostępu do Internetu. Przeprowadzono też remont sali widowiskowej, wykorzystywanej do prowadzenia stałych zajęć kulturalnych dla mieszkańców wsi, organizacji widowisk, cyklicznych imprez kulturalnych oraz okolicznościowych. Obecnie budynek ten służy Fundacji „PRYM” (Lokalna Grupa Działania), która ma tam główną siedzibę i prowadzi swoją działalność oraz Forum Inicjatyw Twórczych.

W swoich badaniach jesteśmy na początku drogi i trzeba jeszcze poczekać na wyniki naszych analiz, na podstawie których spróbujemy odpowiedzieć na pytania: czy w programach „odnowa wsi” na obszarach województwa łódzkiego jest coś, co stanowi ich specyfikę? Jaki jest zakres i sposób wykorzystania lokalnego kapitału, zasobów? Czy efekty uzyskane w wyniku wdrażanego w latach 2004-2006 programu „odnowy wsi” mogą wskazywać na to, iż zmiany dokonywane mieszczą się w pojęciu zrówno-

ważony rozwój lokalny? Rozpoczynamy od analizy pierwszej „transzy” wspierania programu rewitalizacji obszarów wiejskich. Sądzymy, że te kilka lat, które upłynęły od rozliczenia tamtych projektów, pozwoli określić nie tylko ich efekty, lecz także trwałość i podstawę do dalszych postępów w kompleksowej odnowie wsi.

LITERATURA

- Bertrand A., Wierzbicki Z.T., 1970. Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa.
- Frykowski M., Starosta P., 2008. Kapitał społeczny i jego użytkownicy. *Przeł. Socjol.* 57, 1, 31-62.
- Halamska M., 2008. Kapitał społeczny wsi: próba rekonstrukcji. *Przeł. Socjol.* 57, 81-105.
- Idziak W., 2004. O odnowie wsi. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Kaczorowska M., 2010. Wypowiedź. *Biuletyn KSOW Województwa Łódzkiego* 2, 3.
- Kaleta A., 1990. Jak zapobiec katastrofie wsi Europejskiej. *Kult. Społ.* 3.
- Kaleta A., 1988. Pierwszy Europejski Kongres Odnowy Wsi. *Wieś Współcz.* 5.
- Kaleta A., 2007. Odnowa wsi z perspektywy historycznej – garść refleksji uczestnika I EKOW. Referat na VI Europejski Kongres Odnowy Wsi. Kamień Śląski, 23-26 maja 2007.
- Merton R.K., 2002. Teoria socjologiczna i struktura społeczna. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Michalska S., Zajda K., 2011. Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania Dolina Karpia oraz Kraina Rawki. *Wieś i Roln.* 4.
- Rosner A., 2005. Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce. W: *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady Unii Europejskiej nr 1257/1999 z 15.05.1999 r.
- Rozporządzenie Komisji Europejskiej nr 445/2002 z 26.02.2002 r., zmienione Rozporządzeniem nr 963/2003 z 4.06.2003 r.
- Wilczyński R., 2000. Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.
- Wilczyński R., 2009. Programy odnowy wsi instrumentem zachowania i kształtowania specyfiki przestrzeni regionalnej. *Archit. Artibus* 2.
- Wilkin J., 2007. Przemiany na obszarach wiejskich w okresie transformacji systemowej i integracji europejskiej. W: *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Red. M. Kłodziński, M. Bład, R. Wilczyński. IRWiR PAN, Warszawa.
- Witkowski J., 2006. Rynek pracy w województwie łódzkim. Specyfika i uwarunkowania. *Diagnoza zawodów*. ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. Z O.O., Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Inowrocław.
- Zajda K., 2011. Nowe formy kapitału społecznego wsi. Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź.

**SOCIAL ASPECTS OF REVITALIZATION OF RURAL AREAS.
IMPLEMENTATION OF THE RURAL REVIVAL PROGRAMME
IN ŁÓDZKIE VOIVODESHIP. ASSUMPTIONS FOR SOCIOLOGICAL
RESEARCH**

Summary. Essential elements of the process of rural renovation programme are: stimulating activity of local communities, cooperation for development, while preserving social identity, cultural heritage and natural environment. Implementing a rural revival programme in Poland: Sectoral Operational Programme “The Restructuring and Modernisation of the Food Sector and the Development of Rural Areas in 2004-2006” (action 2.3 “Rural renovation and protection and preservation of cultural heritage”) evokes criticism. A wide discussion is carried amongst researchers, politicians, social activists, and local government practitioners. The main question remains: “is rural renovation process in Poland conducted in accordance with the rules in European countries or it is only a new formula of rural modernisation with the use of European funds?” The authors are joining the discussion and in the second part of the article they are presenting the assumption of sociological research. The aim of the analysis is to grasp the essence of revitalization of rural areas located in Łódzkie voivodeship, and analyse the question of specificity of rural Revival Programmes. What is the scope and manner of use of local capital? If so, are the results obtained from implementing a rural revival programme in 2004-2006 within the scope of sustainable development? What activities are predominant in the process of project implementation? Is it rural modernisation, revitalization of the rural areas, barrier removal and change in Infrastructure, or creation of social capital and subjectivity of the local community? Has the process of rural renovation in Łódzkie voivodeship got the so called “social face” and if so, to what extent? The major assumption is that rural renovation programme in Łódzkie voivodeship relates more to revitalization material aspects than “spirituality”.

Key words: rural renovation, revitalization of the rural areas, structural funds

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 19.04.2012

Do cytowania – For citation: Jeziorska-Biel P., Psyk-Piotrowska E., 2012. Społeczne oblicze rewitalizacji obszarów wiejskich. Wdrażanie programu „Odnowa wsi” w województwie łódzkim – założenia badań socjologicznych. J. Agribus. Rural Dev. 2(24), 95-106.